

XIX асрда Россия империясининг Кафкозни босиб олиш уринишлари нафакат харбий экспансия, балки бутун бошли миллатлар — айникса, черкес халки учун фожеавий оқибатлар билан якунланди. Черкеслар — Кафкознинг гарбий кисмида, хусусан, хозирги Адигея, Карачай-Черкес ва Кабарда-Балкар худудларида яшаётган автохтон халк бўлиб, улар ўзининг миллий, диний ва маданий алохидалиги билан ажралиб турган. Россиянинг Кафкозни ишгол этиш жараёнида черкес халкининг оммавий киргин ва мажбурий кувгинга учраши тарихда «черкес геноциди» деб номланади.

Тарихий замин ва сиёсий манзара

Россия империяси XVIII аср охирида Кафкозга кадам қўя бошлаган ва бу худудни стратегик нукта сифатида кўрган. Кафкоз оркали Россия жанубга, яъни Осиёга чиқишга интилар, шунингдек, Усмонли ва Эрон таъсирини чеклашни мақсад қилган эди. Черкеслар ўз навбатида, бостирувчи кудратга қарши узок йиллар давомида қахрамонларча қаршилиқ кўрсатдилар. Уларнинг муқовимати Россиянинг харбий ва сиёсий мақсадларига жиддий тўсик бўлиб хизмат қилган.

Рус-Кафкоз уруши (1817–1864)

Муаллиф:

08.07.2025 13:18 -

Бу уруш Россия тарихидаги энг узок ва конли мустамлакачилик урушларидан бири бўлди. Уруш асосан икки фронтда — Догистон ва Чеченистон шаркида, ва черкеслар жойлашган Кора денгиз киргоги гарбида кечган. Гарбий Кафкоздаги черкеслар ерларини химоя қилиш учун герилла усулида жанг қилганлар, лекин рус армияси кенг микёсли харбий кампаниялар билан уларни яқсон қилган. Генерал Ермолов ва ундан кейинги қўмондонлар томонидан амалга оширилган сиёсатлар каттик, каттиққўл ва беаёв бўлган.

Киргин ва геноцид сиёсатининг амалга оширилиши

1860-йиллардан бошлаб Россия ҳукумати Гарбий Кафкоздаги черкес халқини бутунлай йўқотишга қаратилган қадамлар ташлади. Бу жараён тарихчилар томонидан тўлиқ маънода этник тозалаш ва геноцид деб баҳоланади. Ушбу сиёсат қуйидаги амалий ҳаракатлар орқали амалга оширилди:

- Черкес аҳолиси яшаган қишлоқлар ёқиб юборилди;
- Катта йўналишларда аҳоли оммавий қириб ташланди;
- Эркақлар қуролсиз ҳолда отиб ташланди;
- Аёллар ва болалар очлик ва музлатда ҳалок бўлди;
- Минглаб черкеслар мажбурий равишда қироллик кемаларида Туркияга қуч билан чиқарилди;
- Йўлдаги шароит туфайли минглаб инсонлар ҳалок бўлди.

Бу ҳаракатлар Россия расмийлари томонидан "Кафкозни тозалаш" сиёсати деб номланган. 1864 йил 21 май куни — расман Кафкоз уруши тугади деб эълон қилинди. Бу сана черкеслар томонидан ҳозиргача миллий мотам куни сифатида хотирланади.

Кувгин ва диаспоранинг юзага келиши

Қирк йиллик урушлардан кейин черкесларнинг катта қисми ўз ватани — Кафкоздан чиқарилди. Адигей, Шапсуг, Абзах, Убих ва бошқа этник шохобчаларнинг аксар қисми Усмонли Империяси ҳудудига (ҳозирги Туркия, Сурия, Иордания, Фаластин) қўчирилди. Уларнинг айрим қисми Болконларга ҳам жойлаштирилди. Бу қўчлар пайтида ҳам ҳазоралаб одамлар йўлда ҳалок бўлди. Черкесларнинг аҳолиси қискариб, тили ва маданияти ҳавф остида қолди.

Муассир ҳисоб-китобларга қўра, бу фожаия вақтида 500 мингдан 1 миллионгача черкес ҳалок бўлган, 1,5 миллионга яқини мажбурий қувгинга учраган. Бу демографик қиролик тарихдаги энг кенг қамровли этник йўқотишлардан бири саналади.

Муаллиф:

08.07.2025 13:18 -

Халқаро ҳуқуқий баҳолар ва тан олиниши

Хозирги кунда Туркия, Иордания ва бошқа мамлакатлардаги черкес диаспоралари бу фожиани геноцид сифатида тан олиш учун халқаро ҳамжамиятга мурожаат қилиб келмоқда. 2011 йилда Грузия парламенти расман черкеслар геноцидини тан олди. Россия расмийлари эса буни урушнинг мураккаб оқибати деб баҳолаб, геноцид таърифига мос эмас деб ҳисоблайди.

Бирок мустақил тарихчилар ва инсон ҳуқуқи ташкилотлари, шу жумладан геноцид тадқиқотчилари бу воқеаларни 1948 йилги БМТ Геноцид конвенцияси асосида тўлиқ геноцид деб баҳолайди.

Хулоса

Черкес халқининг XIX асрда бошига тушган фожа — бу Россия империяси томонидан олиб борилган босқинчи, миллатпарвар ва ассимилятор сиёсатнинг энг ёрқин мисолидир. Уруш, қиргин ва мажбурий қувгин орқали бутун халқ ўз ватанида этник озчиликка айлантилди. Бу фожа фақат тарихий эмас, балки маънавий, сиёсий ва ҳуқуқий нуқтаи назардан ҳам инсоният учун ўрнатилган қўлини қўйиб бўлмаган қўлини қўйиб бўлмаган тарихдаги энг дахшатли этник тозалашлардан бири сифатида тан олиниши керак.

Абу Муслим

(профессор, сиёсий таҳлилчи)